

Наталя ЯКОВЕНКО

КІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ  
НАД МОДИФІКАЦІЯМИ УКРАЇНСЬКОГО  
НАЦІОНАЛЬНОГО МІФУ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Одним із головних бар'єрів на шляху раціоналізації історичної науки в сьогоднішній Україні залишається історіографічний пропагандизм. З одного боку, він глибоко вкорінений у навички свідомості пострадянських істориків, котрим і досі, за влучним висловом Станіслава Кульчицького, не вдалося до кінця «зняти з себе військову форму бійців ідеологічного фронту»<sup>1</sup>. З іншого боку, природна хвиля інтересу до раніше недоступних або й заборонених праць з історії України потягла за собою масові перевидання, по-перше книг творців «національної історії» кінця XIX – початку XX ст., по-друге – видань істориків-емігрантів, написаних впродовж 20 – 30-х років з націоналістичних чи близьких до націоналізму позицій. За недоступністю новішої зарубіжної, у тому числі українознавчої, літератури (почасти через незнання мов, почасти й просто через відсутність її у бібліотеках), саме згадані праці, як антипод радянській історіографії, отримали наприкінці 1980 – на початку 1990-х інтелектуальний статус «нового прочитання» історії України.

Зайве нагадувати, що обидва згадані напрями виходили з фундаментального принципу служіння історичної науки національним потребам<sup>2</sup>. Властивий їм погляд на історичну науку як на свого роду «національний проект», який морально зобов'язує дослідника пропагувати патріотичні цінності, виявився напрочуд співзвучним хвилі ентузіазму після проголошення незалежності України. Так у доволі несподіваному переплетенні кількох, здавалося б, взаємно несумісних інтелектуальних моделей утвердився нині домінуючий спосіб тлумачення минулого як прецедент для підтвердження тих чи тих достоїнств українського народу. Сказане рівною мірою можна віднести й до наївних компіляторів, і до «перефарбованих патріотів», і навіть до цілком поважних учених, котрі свого часу протиставляли себе



тоталітарному режимові. Достатньо яскравим прикладом такої позиції як усвідомленого *credo* може слугувати промова відомого українського історика, в минулому дисидента Ярослава Дашкевича на відкритті конференції, присвяченої річниці Конотопської битви – кривавого зіткнення 1659 р. між московською та козацькою арміями:

«Останнім часом усе частіше та гучніше лунають голоси, що, мовляв, історія нікого нічому не вчить, і, взагалі, нічого ставити такі вимоги до історичної науки. Ці нігілістичні ідеї пропагуються на Заході, а нині вони проникають і до нас...»<sup>3</sup>.

На думку Дашкевича, це – не що інше, як чергова замаскована спроба «фальсифікувати історію України», проте «історія завжди була, є і буде вчителькою життя», а приклад даної битви, зокрема, «диктує нам заповіт», про який «не сміють забувати всі ті, що вірять у краще майбутнє української нації і Української держави»<sup>4</sup>.

У схематично-концептуальному плані (в сенсі поглядів на ієрархію важливості для української історії тих або тих подій, осіб, явищ тощо) сьогоденні українські історики можуть бути розподілені – звичайно, дуже умовно, до чого ми ще далі повернемось, – на послідовників двох історіографічних шкіл, сформованих наприкінці ХІХ – у першій чверті ХХ століття і відомих під традиційними, хоч і не зовсім вдалим назвами «народницької» та «державницької». І та й друга мали своїх найвиразніших представників – Михайла Грушевського († 1934) та В'ячеслава Липинського († 1931)<sup>5</sup>. І та й друга нині переживають свою другу весну в Україні. Однак пальма першості, поза сумнівом, належить творам Грушевського – нині метафоричного «батька» нової української науки.

Особливо наполегливо гасло «повернення до Грушевського», тобто до парадигми класичного національного міфу, оформленого в працях великого історика на зламі ХІХ – ХХ століть<sup>6</sup>, прозвучав під час присвячених пам'яті вченого ювілейних урочистостей восени 1996 р. Не беручи до уваги різноманітних інтелектуальних анахронізмів, як тут для нас менш суттєвих, однією з головних тез більшості ювілейних конференцій став заклик до «відродження української історіографії» на традиціях «загальновизнаної» схеми Грушевського<sup>7</sup>. Таким чином, осінь 1996 року принесла остаточну канонізацію Грушевського як непогрішимого патрона української історичної науки, а неспіливі закиди щодо «дискусійності або застарілості» частини його поглядів, які ще



звучали 1991 р. (щоправда, з уст істориків марксистсько-ленінської орієнтації)<sup>8</sup>, відійшли в минуле.

Проте, у концептуальній «народницькій» схемі Михайла Грушевського, зіпертої на запозичене зі словника романтиків поняття «народу» як головного суб'єкта історії, вже наприкінці 1980-х, тобто з моменту зняття цензурних заборон, з'явився доволі активний конкурент. Мова йде про ідеї українського політолога-емігранта консервативного напрямку В'ячеслава Липинського, з чиїм іменем пов'язують виникнення так званої «державницької» школи в українській історіографії, яка вперше перемістила увагу з «народу» на еліти, з культурно-етнічної історії – на державні організми як реалізацію «призначення нації»<sup>9</sup>. Злободенність публіцистично-загострених статей і книг Липинського, його яскраві інвективи з приводу обрядового патріотизму, що підміняє рутинну працю «на користь нації», забезпечили особливу привабливість ідей державницької школи серед учених молодшого покоління (наприклад, саме як молодіжна ініціатива постали громадські об'єднання: Фундація імені В.Липинського, Центр суспільних досліджень імені В.Липинського та Українсько-польський форум молоді імені В.Липинського)<sup>10</sup>.

Варто, проте, зазначити, що ентузіазм юних «поборювачів Грушевського» слабо оснащений методологічно: вони вбачають принципову різницю поглядів там, де її, по суті, немає. Головне протиріччя думок Грушевського і Липинського – хто є суб'єктом історії: «народ» чи еліта? – з висоти нашого часу являє собою інтерес хіба як стадія певного типу історіографічного мислення. Натомість багато важливішим є те, що об'єднувало не лише Грушевського та його послідовників з адептами державницької школи, але також і націоналістичних, а по інший бік кордону – українських радянських істориків. Ця універсальна ознака (навіть з урахуванням ідеологічних перегинів крайньолівого і крайньоправого характеру) може бути зведена до сприйняття історії в стандартних кліше національного міфу, «інтелектуально легітимізованого», за влучним висловом Джона Армстронга, «Історією України-Руси» Михайла Грушевського<sup>11</sup>.

Таким чином, не матиме принципового значення, з котрою зі згаданих вище течій стане ідентифікувати себе сьогоdnішній історик в Україні, радіючи можливості «нового прочитання» досі не доступних йому праць кінця ХІХ – середини ХХ



століття. Так чи інакше, він буде приречений ходити по зачарованому колу однієї і тієї самої концепції, хіба що знаки оклику розставляючи в різних місцях.

Відтак, досить рельєфно простежується безперервне – з кінця ХІХ століття й донині – історіографічне функціонування щонайменше шести-семи своєрідних формул-міфем, що вкупі витворюють цілісний український національний міф (таких, наприклад, як переконаність у тому, що саме українці створили «на своїй землі» політичне утворення – Київську Русь<sup>12</sup>. З іншого боку, впродовж середини – другої половини ХХ століття, а особливо в останні роки, частина згаданих формул-міфем, адаптуючись до нових політичних та соціальних реалій, обростала модифікованими варіаціями, новими векторами зацікавлення, несподіваними нюансами тощо. Простеження інтелектуальної генеалогії та внутрішніх пружин кожної з таких мутацій є вдячною дослідницькою проблемою саме завдяки тому, що історична наука в Україні завжди була (і досі є) чимось більшим, ніж пізнавальна дисципліна, а цікавість до минулого України коріниться в площині квазіісторичній. Для освіченого загалу йдеться не про факт історії як такий, а про те, що ним засвідчується *expressis verbis* існування України всупереч усім – реальним чи уявним – ворожим силам. Відтак, модифікація тієї чи тієї формули-міфема сигналізує про невербалізовані, ба – навіть неусвідомлювані зміни у відчутті власної «українськості», що дає дослідникові унікальний матеріал для вивчення латентних проявів національного самовираження, особливо в радянські часи, коли, здавалося б, тоталітарна машина обробки умів його цілком розчавила.

За характерний приклад може послужити блискавичне, справді тріумфальне розповсюдження заявленої на початку «перестройки» Ярославом Дашкевичем тези про Україну як цивілізаційне пограниччя «між Сходом і Заходом»<sup>13</sup> (недоступна українському читачеві, ця теза здавна користувалася популярністю в еміграційній та новітній зарубіжній україніці: як здається, вперше в 1933 р. про це писав В.Липинський, згодом її яскраво опрацьовували Іван Мірчук та Іван Лисяк-Рудницький, нині переконливо інтерпретує Ігор Шевченко)<sup>14</sup>. В підрадянській Україні другої половини 1980-х виокремлення для себе особливого – поза Росією! – культурного простору дорівнювало національній емансипації, водночас даючи вияв загнаній глибоко всередину ностальгії за втраченою «європейськістю»<sup>15</sup>. Той факт, що саме такому



«простору» з подиву гідним ентузіазмом віддала перевагу більшості інтелектуальної, політичної та культурної еліти тодішньої України (а зараз сприйняття України як терену «між Сходом і Заходом» взагалі перетворилося на публіцистичний загальник), набагато виразніше засвідчує внутрішній вибір українського суспільства стосовно перемін, які щойно намічалися, ніж вербалізовані декларації у тоді ще підцензурних засобах масової інформації. Тож на наших очах, по суті, народилася чергова модифікація міфу про вибір, яка продовжила логічний ряд таких самих поворотних моментів, як «вибір віри» князем Володимиром з наступним хрещенням Русі, як «вибір протекції» Богданом Хмельницьким, що приєднало Україну до Московської держави, як «вибір володаря» Іваном Мазепою і т. ін.

Складнішою виглядає генеалогія ще однієї відносно нової формули-міфеми, яка сьогодні на рівні аксіоми функціонує і в історіографії, і в публіцистичних ретрансляціях, і в свідомості пересічного освіченого українця. Йдеться про переконання, нібито українці різних регіонів, починаючи з часів Київської Русі, завжди усвідомлювали свою етнічну спільність, а відтак безперервно тяжіли до «возз'єднання» тих чи тих територіальних одиниць, котрі впродовж XI(!) – XIV століть опинилися у складі кількох сусідніх держав. Для історіографії, зокрема, ця думка служить своєрідним репером, до якого традиційно прив'язується діяльність помітних героїчних постатей: Богдана Хмельницького, кому лише фатальний збіг обставин нібито перешкодив «добитися поставленої мети – возз'єднати під гетьманською булавою всі землі України в межах незалежної держави»<sup>16</sup>; Петра Дорошенка, чий ідеал буцімто полягав «в об'єднанні розчленованих політичними кордонами українських земель в одну державу»<sup>17</sup>; ряду інших гетьманів, а також запорозького козацтва в цілому, оскільки саме воно, як твердять історики, сприяло вирішенню «давньої історичної проблеми» – «звільнити» «захоплені Туреччиною і Кримом слов'янські землі (!) Причорномор'я»<sup>18</sup>.

Генетично міфема безперервного тяжіння до «возз'єднання» є, звичайно ж, паростю одного з головних елементів конструювання національної ідентичності – міфу про спільність етнічного походження як основи відчуття культурної співпричетності, спільної долі і ширше – певного «колективного Я» нації. Його оформлення розпочалося ще наприкінці XVI – на початку XVII століття, але новітнє



формулювання найповніше подане у фундаментальній «Історії України-Руси» М.Грушевського. Зокрема, поєднуючи у «Вступних замітках» до своєї праці територіальну та етнічну ідентичність українців, вчений писав, що «порогом історичних часів для українського народу можемо прийняти IV вік по Хр.», коли вперше «дві великі творчі сили в житті кожного народу – народність і територія – стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу дальшого розвою його»<sup>19</sup>. Питання про усвідомлення членами етносу своєї спільності не здавалося історика суттєвим, оскільки в його метафізичному баченні етнос («народ») являє собою певну «органічну зв'язність», котра й так «не переривається вповні ні при яких змінах і переломах, поки живе даний нарід»<sup>20</sup>. Зародження ж усвідомленого тяжіння до «спільного національного життя» він пояснює цілком раціоналістично, у випадку України пов'язуючи його з модерним ліберальним рухом на її австрійських теренах – Галичині та Буковині – у другій половині XIX століття<sup>21</sup>.

Не знайдемо ми й висловлювань з даного приводу в творах Липинського. Вченого турбує, за його власним визнанням, передусім пошук «шляхів, які ведуть до джерел життя нації, і шляхів, що ведуть до її смерті»<sup>22</sup>. Різко полемізуючи з Грушевським щодо «зведення поняття нації до «факту природничого», бо воно в наших колоніальних умовах, з періодичною (через кожні 200 літ приблизно) «мандрівкою народів» на нашій території, єсть повним абсурдом»<sup>23</sup>, Липинський, у рамках проповідуваної ним у багатьох творах територіальної моделі української нації, бачить два її відлами – галицький і наддніпрянський, «Схід і Захід». У гармонізації їхньої різноманітності, на його думку, «лежить вся наша минувшина й будучина як українців: не як російської чи польської провінціальної відміни, а як окремої – посідаючої свою ціль, свою «рацію існування» – нації»<sup>24</sup>, але це бачиться як далека, важка для досягнення мета, як «вихід з нашої релігійної і політичної анархії та руїни»<sup>25</sup>.

Викресливши, таким чином, обох законодавців канону української історіографії з числа гіпотетичних авторів таємної тези про іманентно задане тяжіння українців до «возз'єднання», спробуємо пошукати її витoki в творах радянських істориків. Найбільш надійним орієнтиром тут можуть послужити підручники, складені після 1930 р., тобто після розгрому старих історіографічних шкіл. Останній перед



цими подіями підручник Михайла Яворського – санкціонований Українським інститутом марксизму! – акценту, який нас цікавить, ще не містить<sup>26</sup>. Однак так само не знаходимо його і в першій синтезі тодішнього Інституту історії України, переданій до друку восени 1937 р.<sup>27</sup>, хоча інші прикмети «більшовизації» очевидні: агресивна лексика із широким використанням поняття «окупації», особливо щодо поляків, інвективи в бік «українських фашистських» істориків (до таких, наприклад, зараховано В.Липинського<sup>28</sup>) тощо. За моїми спостереженнями, перелом мав статися впродовж 1938 року, після появи (восени 1937 р.) постанови урядового журі про конкурс на кращий підручник історії СРСР, де, серед іншого, підкреслювалася роль Богдана Хмельницького у визволенні всіх історичних регіонів України «від іноземних загарбників». Потреба витлумачити як акт відновлення історичної справедливості анексію 1939 – 1940 рр. Західної України та Буковини, здійснену в рамках пакту Молотова – Ріббентропа, призводить до набагато ширшої, ніж доти, маніпуляції українськими істориками поняття «загарбання». Досить яскраво це помітно вже в написаному 1940, а виданому 1941 р. черговому випускові «Нарисів» Інституту історії України<sup>29</sup>, однак квінтесенцією образу «польської окупації» (саме він через підручники надійно увійде до масового сприйняття) стала написана у самий переддень війни колективна синтеза співробітників Інституту, де натрапляємо на картини замалим не апокаліптичні:

«...посилено ринула (польська) шляхта на територію Південно-Східної України... Озброєною рукою посувалися польські можновладці вглиб українських земель, захоплювали величезні володіння з селами та містами... Жахом від тієї страшної епопеї насильства й кривавого розбою, що розцвів на Україні в умовах колонізації України польсько-шляхетськими окупантами...»<sup>30</sup>.

Як бачимо, схема, накреслена істориками (а замовлена ідеологами), була дуже простою: анексовані Радянським Союзом території оголошувались насильницьки окупованими, а далі щасливо визволеними й «возз'єднаними» з тією частиною України, що входила до складу Союзу. Характерно, що Богдан Хмельницький став дбати про «возз'єднання всіх українських земель» – як здається, вперше – саме в 1944 р., на сторінках опублікованої в Москві монографії київського історика Миколи Петровського «Богдан Хмельницький».



Лексичні штампи, в які належало обгортати метафору «возз'єднання», були канонізовані в 1945 р. візрцями партійної публіцистики, що тріумфально повідомляла про чергове «возз'єднання» – Закарпаття. Яскравим прикладом цієї фразеології може послужити редакційна стаття газети «Радянська Україна» від 30 червня 1945 р. з приводу підписання відповідної радянсько-чеської угоди:

«Збулися надії і мрії, що плекались століттями... Закарпатська Україна, наша дорога і багатостраждальна сестра, приєднана нарешті до своєї батьківщини. Не відрізаною від єдиного українського дерева гілкою вона буде жити, а єдиним життям, щасливим і сонячним, з усіма українськими землями».

Не зупиняючись детально на цьому, вже доволі тривіальному сюжеті, відзначу, що фразеологічні кліше «одвічного тяжіння» до «возз'єднання» були остаточно відшліфовані під час святкування в 1945 р. 300-ліття приєднання України до Росії, оскільки головний наголос пропагандистського тиску падав на нібито багатовікове усвідомлення українським народом своєї братерської спільності з росіянами. Таким чином, історикам залишалось тільки поширити цей феномен на «колись насильницьки відторгнуті», а за радянських часів «щасливо возз'єднані» ті чи ті фрагменти території з вмістом українського етносу. Наприклад, у черговому «Нарисі», що трохи пізніше вийшов зі стін Інституту історії України, пролог майбутньої драми «відторгнення» і «возз'єднання» викладено так:

«XIV і XV століття були тяжким періодом в житті українського народу. Литовська феодальна держава, користуючись ослабленням Русі, почала поступово захоплювати західні і південні руські землі. В 1340 – 1362 рр. литовські феодали захопили Чернігівсько-Сіверську землю, Волинь, Поділля, потім Київщину і Переяславщину... Продовжуючи наступ на українські землі, польські феодали в 1349 – 1352 рр. захопили Галицьку землю. За Люблінською унією, вони поширили своє панування на Волинь, Брацлавщину, Київщину. Ще раніше Угорщина загарбала Закарпаття, Молдавське князівство приєднало до своїх володінь Північну Буковину, яка згодом була захоплена Туреччиною. Таким чином, всі землі, на яких формувалася українська народність, були захоплені іноземними феодалами»<sup>31</sup>.



Після такого вступу спрямованість усіх наступних подій самоочевидна: спершу повстання Богдана Хмельницького проти «загарбників», увінчане «великим історичним актом возз'єднання України з Росією», яким «завершилася багатовікова боротьба українського народу проти іноземних загарбників» і яке стало «могутнім виявом волі всього українського народу, здійсненням його одвічних мрій, прагнень і надій»; далі – продовження боротьби за возз'єднання всього українського етносу, остаточно завершене в 1939 – 1945 рр., коли «заповітна мрія про возз'єднання, що віками жила в серцях і думках народу, була здійснена», що сталося «завдяки зростанню могутності Радянського Союзу»<sup>32</sup>.

Саме така схема з кінця 1940 – початку 1950-х стала канонічною, опанувавши не тільки історіографію, але й гуманітаристику загалом, публіцистику, художню літературу. Проте є обставина, яка насторожує, не дозволяючи однозначно ототожнити це явище з тріумфом радянської пропаганди. Оспівування «возз'єднання українського народу» відлунює надто палким, надто індивідуалізованим, як на пропагандистські трафарети, ентузіазмом, більше того – багато в чому повторює риторику лівої західноукраїнської публіцистики міжвоєнного періоду, яка з патріотичних міркувань справді широко ратувала за те, щоб Галичині «злитися навіки разом» з «Великою Україною». Тож сама собою напрошується підозра: чи не є цей ентузіазм неусвідомлюваним проявом забороненого українського патріотизму? Принаймні той факт, що сьогодні, після усіх розвінчань загарбницької політики Радянського Союзу, теза про історичне неперервне, свідоме прагнення українців до об'єднання являє собою одну з домінант бачення історії України, досить виразно промовляє на користь такого припущення. Характерно, що в якості аргументу на користь ідеї про «споконвічну єдність» став використовуватись, серед іншого, згаданий вище постулат Михайла Грушевського про «дві творчі сили в житті кожного народу – етнос і територію». З-поміж багатьох можливих прикладів сьогоdnішнього, модифікованого виконання старої пісні, замовленої радянським апаратом пропаганди, наведу два, пов'язані з історією культури та з історією самосвідомості:

«Трагічна поразка киево-руської культури в XIII ст. не принесла її знищення... В близькому часі на українських землях розгорілась іскра соборності, єдності українського народу в боротьбі за право бути собою на власній землі»<sup>33</sup>.



«Тільки Україна мала ідентичну дефініцію ще в часи Київської Русі. Тільки в ній століттями зберігалось – без перерви! – психологічне відчуття єдності державно-етнокультурної генези»<sup>34</sup>.

Це – типова фразеологія «підручничкового жанру»: більшість сьогоднішніх посібників з української історії витримано саме в такому наступально-пропагандистському ключі, бо це, на думку авторів, дає можливість реалізувати виховну місію історії<sup>35</sup>. Зайве говорити, що сукупний образ минулого тут і надалі асоціюється: а) по-марксистському – з конфліктом як рушієм історичних перемін; б) з ідеологією національного міфу, де на тлі надособових вартостей годі шукати місця для буденного життя, для елементів громадянського суспільства, для феномена взаємопроникнення культур і т.ін. Втім, дана проблема не тільки українська. Дзеркалом національної тотожності, з усіма наслідками, що з такого «статусу» випливають, так чи інакше донині є історіографії більшості постсоціалістичних країн<sup>36</sup>. Залишається тільки повторити слідом за Іржі Коржалкою, який проаналізував стан сьогоднішньої чеської та словацької історичних наук (зауважу: у фаховому відношенні вищих за українську): «Багатообіцяючим здається середовище молодих істориків, які отримали освіту по закордонних університетах. Думається, що стосовно них поворот до чисто національної концепції історії вже можна не брати до уваги»<sup>37</sup>.

## ПРИМІТКИ

<sup>1</sup> С.В.Кульчицький. Розповідь канадського історика про минуле й сучасне України // О.Субтельний. Україна: історія / Переклад Ю.Шевчука, вступна стаття С.В.Кульчицького. – К, Либідь, 1991. – с. 5.

<sup>2</sup> Порівняльну ідеологічну характеристику цих течій дав Іван Лисяк-Рудницький у статтях: «Напрями української політичної думки» (1983) та частково – «В обороні інтелекту» (1971) // І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе. Упор. Я.Грицак. – К, Основи, 1994. – т. 2, с. 63-93, 391-396.

<sup>3</sup> Я. Дашкевич. Традиції непереможності української зброї // Конотопська битва 1659 року. Зб. наукових праць / Ред. С.Бондар, О.Ткачук. – К, 1996. – с.9.

<sup>4</sup> Там само, с.10-11.

<sup>5</sup> Про інтелектуальні витоки філософії історії та про концепції обох видатних істориків з-поміж останніх праць див.: О.Пріцак. Історіософія Михайла Грушевського // М.Грушевський. Історія України-Русі. – К, Наукова думка, 1991. – т. 1, с. XL-LXXIII; Лев Білас. Краків, Женева і філіяція «Кричевського». До родовідної мислення В.Липинського // В.Липинський. Твори, т.2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, Пенсильванія, 1980, с. XVII-XCVIII.



<sup>6</sup> Роль багатомовної «Історії України-Руси» Грушевського в оформленні українського національного міфу була нещодавно авторитетно обговорена Джоном Армстронгом: John A. Armstrong. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter* / Ed. by P.J.Potichnyj, M.Raeff, J.Pelenski, G.M.Zekulin. – Edmonton, University of Alberta, 1992, p. 126-139.

<sup>7</sup> Характерно, що в цьому питанні проявили повну солідарність як столичні, так і провінційні історики, котрі в тлумаченні інших питань, як правило, дещо «запізнюються» у порівнянні з Києвом. За приклад може послужити вступне слово до наукового збірника Волинського університету: Є.Франчук. Значення М.Грушевського в українській і світовій історії // *Науковий вісник Волинського Державного Університету*, вип. 3. – Луцьк, 1996. – с. 5-7.

<sup>8</sup> В.А.Смолій, П.С.Сохань. Видатний історик України // Михайло Грушевський. Історія України-Руси, т.1. – К, Наукова думка, 1991. – с.XXXVIII.

<sup>9</sup> Детально ідеї В.Липинського розглянуті в статтях збірників: *The Political and Social Ideas of Vjaceslav Lypyns'kyj. Sp. Issue* / Ed. J. Pelensky // *Harvard Ukrainian Studies*, 1985, vol. IX, N 3-4; В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / Ред. Ярослав Пеленський. – Київ-Філадельфія, 1994.

<sup>10</sup> Прикладом діяльності останнього можуть послужити організовані в Луцьку 17-18 квітня 1997 р. чергові читання пам'яті Липинського під гаслом: «Державне будівництво в Україні та Центрально-Східній Європі: історія і сучасність», які зібрали понад 30 молодих істориків і політологів.

<sup>11</sup> John A. Armstrong. Op. cit., p. 129.

<sup>12</sup> Дискусію довкола цієї тези як такої, що послуговується категоріями, не властивими Середньовіччю, яке не знало національностей, витворюючи скрізь, у тому числі на теренах майбутньої України, мультіетнічні політичні організми, див.: *Формування української нації: історія та інтерпретації* // Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.) – Львів, 1995. – с. 50, 53-54. Про це саме див.: Andreas Kappeler. *Petite histoire de l'Ukraine* / Trad. G.Imart – Paris, Institut d'Etudes Slaves, 1997. – р. 41-45.

<sup>13</sup> Після кількох принагідних публікацій ця теза була врешті розгорнуто аргументована у статті: Я.Дашкевич. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) // *Записки Наукового Товариства імені Т.Шевченка*. – Львів, 1995. – т. CCXXII, с. 28-44.

<sup>14</sup> В.Липинський. Релігія і церква в історії України. – К, 1993 (перевидання з брошури 1993 р.), с. 58. (Липинський визначає тут призначення України як «синтези, яка єсть суттю України, її душою, даною їй в день народин од Бога історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальності»); Іван Мірчук. *Історія української культури*. – Мюнхен-Львів, 1994 (передрук з мюнхенського видання 1952 р.), с. 251-258; Ivan L. Rudnytsky. *The Ukraine between East and West* // *Ejusdem. Essays in Modern Ukrainian History* / Ed. P.L.Rudnytsky. – Edmonton, 1987, p. 5-16; Ihor Sevcenko. *Ukraina miedzy Wschodem a Zachodem*. – Warszawa, Ośrodek Badan nad Tradycja Antyczna, 1996, зокрема – див. статтю під такою самою назвою, с. 7-17; а також див. статтю під такою назвою у «Дух і Літера» // К, 1997, N 1-2, с. 88-100.

<sup>15</sup> Змістовний аналіз проявів в Україні цієї напівусвідомлюваної ностальгії впродовж відносно ліберальних, як для Радянського Союзу, 60-х рр., зробила О.Забужко на симпозіумі 5-7 червня 1997 р., присвяченого 50-річчю паризького журналу «Kultura» (в друку).

<sup>16</sup> В.А.Смолій, В.С.Степанков. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К, Либідь, 1993. – с.486.

<sup>17</sup> В.Смолій. Петро Дорошенко // *Історія України в особах IX-XVIII ст.* – К, Україна, 1993. – с.323.

<sup>18</sup> В.Н.Заруба. Украинское казачье войско в борьбе с турецко-татарской агрессией (последняя четверть XVII в.). – Харьков, Основа, 1993. – с. 143, 145.

<sup>19</sup> М.Грушевський. Історія України-Руси, т.1, с. 8, 18.



<sup>20</sup> Там само, т. 7, с. VIII.

<sup>21</sup> М.С.Грушевський. Очерк истории украинского народа. 2-е изд. – К, Либідь, 1991. – с. 328-330.

<sup>22</sup> Цит. з архіву В.Липинського за Лев Білас. В.Липинський як історик кризової доби // В.Липинський. Твори, т.3: Україна на переломі, 1657-1659. – Філадельфія, 1991, с. LXIX.

<sup>23</sup> В.Липинський. Релігія і церква в історії України, с. 68 (також – розгорнута примітка на с. 67-71).

<sup>24</sup> Там само, с.67.

<sup>25</sup> Там само, с.124.

<sup>26</sup> М.Яворський. Історія України в стислому нарисі, 3-тє вид. – К, Держвидав, 1929 – с.345.

<sup>27</sup> Ф.Ястребов, К.Гуслистий. Нариси з історії України. Вип. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII ст. – К, Вид-во Академії наук, 1937 – с. 205.

<sup>28</sup> Там само, с. 79 («український фашистський історик Липинський вихваляв Святополка за те, що він привів у Київ польських окупантів...»)

<sup>29</sup> К.Гуслистий. Нариси з історії України. Вип. 3: Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII ст. – Київ, Вид-во Академії наук, 1941, с. 217.

<sup>30</sup> Л.Юшков, Л.Славін, М.Петровський, К.Гуслистий. Історія України. Т.1. – Уфа, 1943, с. 183, 185.

<sup>31</sup> О.Касименко. Історія Української РСР. Популярний нарис. – Київ, Вид-во Академії наук, 1960, с.40.

<sup>32</sup> Там само, с. 76, 79, 90, 313 та ін.

<sup>33</sup> Культурне відродження в Україні. Учебний посібник / Ред. Т.О.Сілаєва. – Львів, 1993, с.13.

<sup>34</sup> П.П.Кононенко. Українознавство. Підручник. – К, Либідь, 1996. – с. 223.

<sup>35</sup> Доповідь з аналізом цієї ситуації, зокрема – щодо кола авторів таких підручників, як правило, колишніх істориків Комуністичної патрії, була зроблена мною на конференції «Spoleczenstwo obywatelskie – Bialorus, Litwa, Polska, Ukraina», організованій Польським Інститутом Християнської Культури в Римі 25-29 вересня 1995 р.

<sup>36</sup> Пор. огляди, які написали Ivo Banac, Istvan Deak, Keith Hitchins, Jiri Koralka, Maria Todorova, Piotr Wandycz з приводу ситуацій в історіографіях, відповідно, колишньої Югославії, Угорщини, Румунії, Чехії та Словаччини, Болгарії і Польщі: Historiografia krajow Europy Srodkowo-Wschodniej / Red. J.Kloczowski, P.Kras. – Lublin, Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 1997.

<sup>37</sup> Ibidem, s. 71.